

TERORIZAM KAO SAVREMENA KATEGORIJA NACIONALNOG KRIVIČNOG ZAKONODAVSTVA*

Ivana P. Bodrožić**

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

U skladu sa tendencijama izraženim u najvažnijim regionalnim dokumentima i komparativim krivičnopravnim sistemima Republika Srbija, Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2012. (ZID KZ iz 2012), odbacuje dotada prihvaćen pristup tretiranja terorizma kao krivičnog dela iz *Glave XXVIII krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije* i prebacuje ga u *Glavu XXXIV krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, napuštajući istovremeno uzak i u savremenim uslovima neprihvatljiv pristup o razlikovanju krivičnog dela terorizma na terorizam usmeren ka domaćoj državi i međunarodni terorizam.

Novi pristup definisanju krivičnih dela terorizma karakterišu dominantno tri osobine: prva koja se odnosi na predviđanje jedinstvenog krivičnog pravnog pojma terorizma bez obzira na njegovu usmerenost protiv domaće države, strane države ili međunarodne organizacije, druga koja se odnosi na formalno oduzimanje krivičnom delu terorizma karaktera političkog krivičnog dela, promenom glave u kojoj je sistematizovano unutar posebnog dela KZ-a, i treća koja podrazumeva predviđanje čak pet novih krivičnih dela u skladu sa rešenjima prihvaćenim u međunarodnim dokumentima i u uporednom pravu.

U radu se daje analiza novih krivičnih dela iz podgrupe krivičnih dela terorizma, u okviru *Glave XXXIV krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, koja predstavlja osnovni zadatak nauke krivičnog prava u oblasti posebnog dela krivičnog zakonodavstva kao i ocena o usklađenosti nacionalnog korpusa krivičnopravnih odredaba sa relevantnim dokumentima prihvaćenim na nivou Evropske unije, uz isticanje značaja koji harmonizacija krivičnopravnih rešenja u vezi sa terorizmom ima za njegovo efikasno sprečavanje i suzbijanje. Naglasak je na kraju ipak na stavu da je krivičnopravna reakcija u ovoj oblasti opravdana i nužna, ali samo kao *ultima ratio* u borbi protiv terorizma, kao jednog od teških oblika kriminaliteta.

Ključne reči: *krivično delo terorizma, depolitizacija terorizma, nova krivična dela terorizma u KZ*

* Rad je rezultat istraživanja na projektu: „Kriminalitet u Srbiji i instrumenti državne reakcije“, koji finansira i realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu, ciklus naučnih istraživanja 2015-2019. godina. Rukovodilac projekta prof. dr Biljana Simeunović – Patić.

** Docent na Kriminalističko-policijskoj akademiji, ivana.bodrozic@kpa.edu.rs

Normativni razvoj krivičnopravnih rešenja nacionalnog zakonodavstva u vezi krivičnih dela terorizma započeo je osamdesetih godina prošlog veka, da bi kroz više-decenijski razvoj i reformske procese bio trenutno karakterističan po novom pristupu regulisanja krivičnih dela terorizma u okviru važećeg Krivičnog zakonika Srbije. Ovaj zakonski akt, u toku svog devetogodišnjeg važenja, bio je pet puta predmet izmena i dopuna, od kojih su prve i druge, nakon donošenja, bile usmerene u suprotnom pravcu od onog koji je usvajanjem ovog zakonika bio zauzet.¹ Naime, Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz septembra meseca 2009. godine, kao i onima koje su usledile samo par meseci nakon prvih², Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz decembra meseca 2009, u važeći zakonski tekst unete su brojne izmene, od kojih su neke, u negativnom kontekstu, dovele do apsurdnih situacija³, koje su „kvarile“ tekst zakonika i rušile njegovu koherentnost, tendencijama koje su suprotne onima na kojima je postavljen i sastavljen Krivični zakonik.

Naime, krivičnopravni ekspanzionizam, koji je podrazumevao proširivanje broja krivičnih dela, zaoštavanje krivičnopravne represije, propisivanjem strožih kazni kod oko trećine krivičnih dela i prisutan krivičnopravni populizam, oličeni u tendenciji koja podrazumeva što represivnije krivično pravo i što više kažnjavanja, nasuprot interesu povećanja efikasnosti krivičnog prava i realnom sagledavanju mogućnosti i funkcija krivičnog prava, uticali su na ne konsekvantnost prilikom izrade krivičnopravnih normi i celokupan kvalitet zakonskog teksta.⁴

Brojne izmene i dopune koje su preduzete pomenutim zakonima odnosile su se na terminološko usklađivanje u vezi sa promenom državnopravnog uređenja Srbije⁵, kao i na potrebu usaglašavanja rešenja nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa velikim brojem međunarodnih konvencija relevantnih za oblast krivičnog prava. I u vezi sa ovom vr-

¹ Prema oceni stručne javnosti Krivični zakonik Srbije iz 2006. predstavlja prekretnicu u razvoju srpskog krivičnog zakonodavstva, jer je on prema istim ocenama proglašen liberalno orijentisanim, modernim krivičnim zakonikom, koji je pored zadržavanja proverenih i u praksi primenjivanih rešenja uveo niz novih rešenja, koja su u skladu sa savremenim dostignućima krivičnopravne dogmatike i koji je usklađen sa tendencijama prisutnim u relevantnim uporednopravnim krivičnim sistemima. O značaju koji Krivični zakonik ima za nacionalno krivično pravo videti više: Branislav Ristivojević, „Aktuelna pitanja sadašnjeg stanja materijalnog krivičnog zakonodavstva Srbije“, u: *Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva*, urednik Stanko Bejatović (Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, 2012); Nataša Delić, *Nova rešenja opštih instituta u KZS* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2009).

² „Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009. i 111/2009)

³ Od kojih kao najrepresativnije primere loših rešenja izdvajamo: apsolutnu zabranu ublažavanja kazne za neka krivična dela, čime se neopravdano jednom opštem krivičnopravnom institutu nameću neprihvatljiva ograničenja, problem u vezi za izricanjem kazne tzv. kućnog zatvora, kod koje nije bilo precizirano ko odlučuje o njenom izvršenju, kao ni koji su kriterijumi za njen izbor, problemi u vezi sa određivanjem minimuma trajanja mere bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim i sl.

⁴ Više o razlozima za treće po redu izmene i dopune Krivičnog zakonika Srbije videti opširnije: Zoran Stojanović, Dragana Kolarić, „Nova rešenja u Krivičnom zakoniku Srbije“, *Bezbednost* 2012, 3.

⁵ Odredbom čl. 128. ZID KZ iz 2009. godine brisane su reči „CG“ iz zakonskog opisa krivičnog dela terorizma, uz proširivanje broja alternativno predviđenih radnji izvršenja i propisivanje teže kazne. Prema: Nataša Delić, *Nova rešenja u posebnom delu KZS* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 220.

stom izmena, kod krivičnih dela terorizma iznenađuje činjenica da je i pored ratifikacije jednog od naj značajnih dokumenta na nivou Evrope, Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma iz 2005. godine, koje su izvršene početkom 2009. godine,⁶ zakonodavac u Republici Srbiji propustio da unese obaveze u vezi sa inkriminacijama terorizma za koje je prema ratifikovanoj konvenciji postojala obaveza implementacije.⁷

U skladu sa tendencijama izraženim u najvažnijim regionalnim dokumentima i komparativim krivičnopravnim sistemima i Republika Srbija Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2012. (ZID KZ iz 2012)⁸ odbacuje dotada prihvaćen pristup tretiranja terorizma kao krivičnog dela iz *Glave XXVIII krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije* i prebacuje ga u *Glavu XXXIV krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, napuštajući istovremeno uzak i u savremenim uslovima neprihvatljiv pristup o razlikovanju krivičnog dela terorizma na terorizam usmeren ka domaćoj državi i međunarodni terorizam.

Novi pristup definisanju krivičnih dela terorizma karakterišu dominantno **tri osobine: prva** koja se odnosi na predviđanje jedinstvenog krivičnog pojma terorizma bez obzira na njegovu usmerenost protiv domaće države, strane države ili međunarodne organizacije,⁹ **druga** koja se odnosi na formalno oduzimanje krivičnom delu terorizma karaktera političkog krivičnog dela, promenom glave u kojoj je sistematizovan unutar posebnog dela KZ-a,¹⁰ i **treća** koja podrazumeva predviđanje čak pet novih krivičnih dela u skladu sa rešenjima prihvaćenim u međunarodnim dokumentima i u uporednom pravu.¹¹

⁶ „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 19/2009.

⁷ U prilog opravdanosti autorovog iznenađenja propustom nacionalnog zakonodavca da izvrši usklađivanje sa relevantnim međunarodnim izvorom govori činjenica da brojne države koje još nisu punopravne članice Evropske unije, posebno pokazuju interes da odredbe sopstvenih nacionalnih krivičnih zakonika usklade sa relevantnim odlukama, primera radi Saveta Evropske unije. O načinima implementacije međunarodnopravnih standarda i usaglašavanja sa njima videti više: Zoran Stojanović, „Proces stvaranja krivičnog zakonodavstva i suzbijanje kriminaliteta“, u: *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstava reagovanja*, Treći deo, urednik Đorđe Ignjatović (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2009), 26 – 27.

⁸ „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, **121/2012**, 104/2013 i 108/2014)

⁹ Reč je o tehnicu koja podrazumeva da se u okviru jednog krivičnog dela propisuje terorizam koji je usmeren protiv domaće države, strane države ili međunarodne organizacije.

¹⁰ U čl. 20. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma predviđeno je da se u svrhu izručenja ili uzajamne pravne pomoći krivična dela terorizma neće smatrati političkim krivičnim delima. Pre usvajanja ZID KZ iz 2012, ovaj član je u kontekstu tadašnjih rešenja terorizma, kao kategorije krivičnog prava, podrazumevao primenu krivičnopravne fikcije, koja je jednom načelno političkom krivičnom delu oduzimala to svojstvo zarad otklanjanja prepreke za ekstradiciju, s obzirom na to da se za politička krivična dela na vrši ekstradicija. Pomenuta odredba Konvencije odnosi se i na krivična dela terorizma iz čl. 5. do 7. i čl. 9, koja su prema međunarodno priznatim obavezama koje je Srbija preuzela trebalo da budu propisana još izmenama iz 2009. Kao što smo istakli, pomenuti izmenama i dopunama samo su vršene intervencije u okviru krivičnopravnog pojma međunarodnog terorizma, koji je donekle proširivan i kod kojeg su kao kažnjive bile predviđene pripremne radnje. Nakon promene grupnog zaštitnog objekta krivičnih dela terorizma, ona i formalno pravno nemaju karakter političkih delikata, te je problem primene krivičnopravne fikcije iz prethodnog perioda i na normativnom nivou rešen.

¹¹ Reč je o impementaciji odredaba o inkriminisanju javne provokacije za izvršenje krivičnog dela terorizma, re-grutovanju za terorizam i obuci za terorizam iz čl. 5, 6. i 7. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma.

Unutar *Glave XXXIV* KZ ZID KZ iz 2012. izvršio je brojne izmene i dopune i formirao novu podgrupu krivičnih dela terorizma. Kao pretpostavku izmena u ovoj glavi ističemo brisanje čl. 312. KZ, kojim je u okviru *Glave XXVIII* bio propisan terorizam, kao i redakcijske izmene kod krivičnog dela udruživanje radi protivustavne delatnosti i krivičnog dela teška dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije.¹²

Osnovno **krivično delo terorizma** propisano je u **čl. 391. KZ**, kojim je do tada bilo predviđeno krivično delo međunarodni terorizam, a nova inkriminacija terorizma je na jedinstven način propisala terorizam, tako da obuhvata akte usmerene protiv domaće države, strane države ili međunarodne organizacije.

Krivično delo uzimanje talaca iz ranijeg čl. 392. KZ prestalo je da postoji, jer je konsumirano (obuhvaćeno) novom inkriminacijom iz čl. 391. KZ.

Umesto pomenutog krivičnog dela uzimanja talaca iz čl. 392. predviđeno je krivično delo koje je i ranije postojalo u čl. 390a, a koje je izbrisano, jer je obuhvaćeno novom inkriminacijom sa promenjenom numeracijom, a istim nazivom. Dakle, ranije postojeći čl. 390a pod nazivom **ugrožavanje lica pod međunarodnopravnom zaštitom** brisano je, a istoimena inkriminacije prenumerisana je kako bi popunila prazninu nastalu prestankom samostalnog postojanja krivičnog dela uzimanje talaca iz **čl. 392. KZ**.

Krivično delo iz **čl. 393. finansiranje terorizma** nije menjalo postojeću numeraciju, ali je i ovim izmenama i dopunama vršeno njegovo preoblikovanje, koje se odnosilo na ukidanje privilegovanog oblika¹³, koji se odnosio na kažnjavanje za podstrekavanje i pomaganje.

Kao potpuno nove inkriminacije koje su unete radi usklađivanja odredaba nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa konvencijama koje za cilj imaju sprečavanje i suzbijanje terorizma ZID KZ iz 2012 predviđa:

- 1) **krivično delo javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela, čl. 391a KZ;**
- 2) **krivično delo vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela, čl. 391b;**
- 3) **krivično delo upotreba smrtonosne naprave, čl. 391v KZ;**
- 4) **krivično delo uništenje i oštećenje nuklearnog objekta, čl. 391g KZ i**
- 5) **terorističko udruživanje, čl. 393a.**

Osnovno krivično delo terorizma, čl. 391. KZ

Krivično delo terorizma, kao zasebno krivično delo, čini deo korpusa krivičnopravnih odredaba nacionalnog zakonodavstva od 1973. godine. Tokom pet decenija menjalo je svoje pozitivno pravne aspekte paralelno sa promenama koje su se dešavale na međunarodnom nivou, politikološkog i pravnog karaktera. S obzirom na činjenicu da se terorizam kao socio – patološka društvena pojava menjao kroz vreme i obeležja bića ovog krivičnog dela menjala su se zarad usklađivanja sa promenjenim društvenim okolnostima, u pravcu što efikasnijeg sprečavanja i suzbijanja ove pojave.

¹² U čl. 319. st. 1 i čl. 321. st. 1. i 3. brisani su delovi norme koji se odnose na ukinuto krivično delo iz ranije postojećeg čl. 312. KZ.

¹³ Koji je uveden ZID KZ iz 2009.

Fenomen terorizma dominantno opredeljen dinamikom svog sadržaja predstavlja jednu od onih kategorija, koju je u krivičnompravnom smislu, potrebno konstantno preoblikovati i stoga ga označiti kao krivično delo koje karakteriše stalna razvojnost.¹⁴

Polazeći od trenda prihvaćenog u najvažnijim regionalnim dokumentima kojima se terorizam posmatra i reguliše kao krivičnopravna kategorija, krivično delo terorizma iz čl. 391. KZ predviđeno je u okviru *Glave XXXIV* kao osnovno krivično delo iz podgrupe krivičnih dela terorizma, konstituisane ZID KZ iz 2012.¹⁵

Krivično delo terorizma ima osnovni, privilegovani i dva kvalifikovana oblika.

Osnovni oblik ovog krivičnog dela koncipiran je u skladu sa taksativnim modelom određenja radnje krivičnog dela¹⁶ i predstavlja reprezentativan primer izražene kazuistike u formiranju krivičnopravne norme. Radnja ovog krivičnog dela određena je kroz sedam tačaka kao:

1. napad na život, telo ili slobodu drugog lica;
2. otmica ili uzimanje talaca;
3. uništenje državnog ili javnog objekta, saobraćajnog sistema, infrastrukture uključujući i informacione sisteme, nepokretnu platformu u epikontinentalnom pojasu, opšte dobro ili privatnu imovinu na način koji može da ugrozi živote ljudi ili da prouzrokuje znatnu štetu za privredu;
4. otmica vazduhoplova, broda ili drugih sredstava javnog prevoza ili prevoza robe;
5. proizvodnja, posedovanje, nabavljanje, prevoz, snabdevanje ili upotreba nuklearnog, biološkog, hemijskog ili drugog oružja, eksploziva, nuklearnog ili radioaktivnog materijala i uređaja uključujući i istraživanje i razvoj nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja;
6. ispuštanje opasnih materija ili prouzrokovanje požara, eksplozije ili poplave ili preduzimanje druge opšte opasne radnje koje mogu da ugroze život ljudi;
7. ometanje ili obustavljanje snabdevanja vodom, električnom energijom ili drugim osnovnim prirodnim resursom koje može da ugrozi život ljudi.¹⁷

Sve nabrojane radnje preduzimaju se u nameri ozbiljnog zastrašivanja građana ili prinuđivanja Srbije, strane države ili međunarodne organizacije da nešto učini ili ne učini ili ozbiljnog ugrožavanja ili povrede osnovne ustavne, političke, ekonomske ili društvene strukture Srbije, strane države ili međunarodne organizacije.¹⁸

¹⁴ Neophodnost stalnog preispitivanja i povremenog redefinisivanja pojma terorizma, kao pojave i procesa, koju karakteriše izrazito politička priroda jedna je od ključnih karakteristika procesa definisanja terorizma. O problemima stvaranja jedne međunarodno prihvaćene definicije, koja bi bila opštevažeća, kao i faktorima koji utiču na njen nastanak videti više: Dragan Simeunović, „Definisanje terorizma kao naučni izazov“, u: *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, Treći deo*, urednik Đorđe Ignjatović (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2009).

¹⁵ Reč je o podgrupi krivičnih dela terorizma sastavljenoj od osam krivičnih dela koja počinje sa osnovnim krivičnim delom terorizma iz čl. 391. KZ, a završava se sa krivičnim delom terorističkog udruživanja iz čl. 393a, koje je ujedno i poslednje krivično delo u glavi krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava. Prema: Zoran Stojanović, Nataša Delić, *Krivično pravo – Posebni deo* (Beograd: Pravna knjiga, 2013), 372.

¹⁶ O modelima određenja radnje kod krivičnog dela terorizma u uporednom pravu videti više: Davor Derenčinović, „Suvremeni antiterorizam na raskrižju – kaznenopravna reakcija vs. „Rat protiv terorizma“, u *Novi obzori suvremenog terorizma i antiterorizma*, urednik Davor Derenčinović, (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007).

¹⁷ Više o svakoj od različitih delatnosti koje je zakonodavac nabrojao kao potencijalne radnje izvršenja krivičnog dela terorizma videti: Ivana Bodrožić, „Krivično delo terorizma i njegova obeležja“, *Pravni život* 2016, 9: 218-224.

¹⁸ Pored alternativno predviđenih radnji i sama namera je alternativno određena tako da podrazumeva preduzimanje radnje radi ostvarenja tri različito definisana cilja.

Neke od alternativno predviđenih radnji zasebno posmatrano već čine samostalna krivična dela, koje dobijaju karakter krivičnog dela terorizma, samo ukoliko budu preduzete u određenom cilju, dok neke druge zasebno posmatrane imaju karakter pripremnih radnji, ali su u vezi sa ovom inkriminacijom podignute na rang radnje izvršenja, kakve su radnje predviđene u st. 5. čl. 391. KZ.

Animus terrorandi, teroristička namera, predstavlja subjektivno obeležje bića krivičnog dela, koje kao relevantan oblik krivice determiniše direktan umišljaj. Pomenuta namera usmerena je ka ostvarenju jednog od tri alternativno postavljena cilja:

- 1) da se ozbiljno zastraše građani; ili
- 2) da se prinudi Srbija, strana država ili međunarodna organizacija da nešto učini ili ne učini; ili
- 3) da se ozbiljno povrede osnovne ustavne, političke, ekonomske ili društvene strukture Srbije, strane države ili međunarodne organizacije.

Propisana kazna za osnovni oblik ovog krivičnog dela je zatvor od pet do petnaest godina.

Privilegovani oblik krivičnog dela terorizma predviđen je u st. 2. čl. 391. i predviđa kažnjavanje lica koje preti izvršenjem krivičnog dela iz čl. 391. st. 1. Pretnja izvršenjem neke od alternativno predviđenih radnji izvršenja osnovnog oblika, takođe se preduzima uz postojanje *dolus specialis-a*, posebne prethodno navedene namere. Za ovaj privilegovani oblik krivičnog dela terorizma propisana je kazna zatvora od šest meseci do pet godina. Pretnja u kontekstu ovog privilegovanog oblika podrazumeva uobičajeni krivičnopravni pojam pretnje - stavljanje u izgled mogućnosti preduzimanja bilo koje od delatnosti koje imaju karakter radnje izvršenja uz odgovarajuću usmerenost pomenutih radnji.

Teži oblik krivičnog dela terorizma podrazumeva nastupanje smrti jednog ili više lica ili prouzrokovanje velikih razaranja prilikom izvršenja osnovnog oblika. Prema našem mišljenju ne razlikuje se oblik krivice koji mora postojati u odnosu na ove dve kvalifikatorne okolnosti, te on i u slučaju prve od navedenih težih posledica - *smrti jednog ili više lica* i u odnosu na težu posledicu određenu u formi generalne klauzule – *prouzrokovanje velikih razaranja*, podrazumeva nehatno izazivanje teže posledice, odnosno radi se o krivičnom delu kvalifikovanom težom posledicom, čl. 27. KZ. Suprotno smatra N. Delić ističući da u odnosu na nastupanje velikih razaranja kod učinioca krivičnog dela može postojati kako umišljaj tako i nehat.¹⁹

U odnosu na prvu predviđenu težu posledicu, za postojanje težeg oblika irelevantno je da li je došlo do smrti samo jednog ili više lica, ali će broj lica lišenih života svakako biti posmatran kao otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne. Predviđena kazna za teži oblik je kazna zatvora od najmanje deset godina.

¹⁹ Uporediti: Nataša Delić, *Nova rešenja u posebnom delu KZ* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 223. i suprotno Zoran Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika* (Podgorica: Misija OEBS, 2010), 872. Na istu temu, u vezi sa oblikom krivice kod st. 3. čl. 391, D. Kolaric ne precizira o kakvom obliku krivice je reč, obrađujući ovo krivično delo u radu: Dragana Kolaric, „Nova koncepcija krivičnih dela terorizma u Krivičnom zakoniku Republike Srbije“, *Crimen (IV)*2013, 1: 60, kao ni Đorđe Đorđević, *Krivično pravo – Posebni deo* (Beograd: Kriminalističko – policijska akademija, 2014), 25. Da u odnosu na težu posledicu kod težeg oblika krivičnog dela terorizma treba da postoji nehat smatraju Zoran Stojanović, Dragana Kolaric, *Krivičnopravno suzbijanje organizovanog kriminaliteta, terorizma i korupcije* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 174.

Najteži oblik krivično delo terorizma dobija u slučaju da je prilikom izvršenja osnovnog oblika sa umišljajem učinilac lišio života jedno ili više lica.²⁰ Reč je, naime, o dva umišljajno učinjena krivična dela, koja ne konstituišu sticaj, ukoliko su vremenski i organski povezana, kako bi se omogućilo izricanje naj strožije kazne predviđene za najteži oblik terorizma.²¹ Sticaj između krivičnog dela terorizma i umišljajnog ubistva postojao bi u onim slučajevima, kada krivično delo ubistva nije učinjeno u vezi sa izvršenjem krivičnog dela terorizma (kada ne postoji uzajamna povezanost ova dva krivična dela), na šta, najpre, može da ukazuje vremenski diskontinuitet između preduzimanja radnji ova dva krivična dela.

Ukoliko bi se u odnosu na lišenje života jednog ili više lica radilo o nehatnom prouzrokovanju od strane učinioaca osnovnog oblika, delo bi bilo kvalifikovano po st. 3. čl. 391.

Predviđena kazna za najteži oblik krivičnog dela terorizma je kazna zatvora od najmanje dvanaest godina ili zatvor od trideset do četrdeset godina zatvora.

Nova krivična dela terorizma

Potpuno nova krivična dela terorizma u okviru podgrupe krivičnih dela terorizma u *Glavi XXXIV krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava su*: javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela, čl. 391a KZ, vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela, čl. 391b, upotreba smrtonosne naprave, čl. 391v, uništenje i oštećenje nuklearnog objekta, čl. 391g i terorističko udruživanje, čl. 393a KZ.

Krivično delo javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela, čl. 391a KZ

Krivično delo javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela, čl. 391a KZ kao kažnjivu predviđa terorističku propagandu. U naše krivično zakonodavstvo uneto je kao direktna posledica implementacije čl. 5. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma i odredaba Okvirne odluke Saveta Evropske unije o borbi protiv terorizma iz 2002. i 2008.

Ovo krivično delo inkriminiše javno iznošenje ili pronošnje ideja kojima se neposredno ili posredno podstiče na vršenje krivičnog dela terorizma iz čl. 391. KZ.

Pod pojmom iznošenja podrazumeva se saopštavanje ličnih uverenja, dok pojam podsticanja, obuhvata kako iznošenje tako i pronošnje, a zajedničko za oba načina jeste da mora biti učinjeno „javno“, odnosno na način koji podrazumeva mogućnost da se sa pomenutim idejama (stavovima, uverenjima) može upoznati unapred neodređeni broj lica.²²

²⁰ Krivično delo podrazumeva da je reč o običnom ili kvalifikovanom ubistvu, prema: Nataša Delić, „Criminal Offences od Terrorism in the Criminal Code of Serbia after the Amendment of 2012“, u: *Kaznena reakcija u Srbiji, IV deo*, urednik Đorđe Ignjatović (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 141.

²¹ To i jeste osnovni razlog postojanja ovog oblika krivičnog dela, jer u slučaju primene pravila o odmeravanju kazne za krivična dela učinjena u sticaju najteža kazna ne bi mogla biti primenjena ukoliko nije propisana makar za jedno delo učinjeno u sticaju.

²² Što iz domena primene ove krivičnopravne norme isključuje privatnu prepisku, odnosno komunikaciju, sa kojom nije mogao da se upozna širi i neodređeni broj lica.

Iznošenje i pronošnje može biti učinjeno na veliki broj različitih načina, od kojih se kao tipični, u obrazloženju uz Kovenciju Saveta Evrope o sprečavanju terorizma,²³ navode rasuranje novina, letaka i drugih natpisa, slanje materijala putem elektronske pošte, postavljanje *link* - ova za određene internet stranice na kojima se nalaze zabranjeni materijali, svi ostali vidovi distribucije istih putem društvenih mreža, foruma za razgovore, sms servisa i sl.

Iznošenje i pronošnje mogu se vršiti dakle usmeno, pismeno, a najčešće korišćenjem sredstava javnog informisanja i informacionih tehnologija.

Iznose se i pronose ideje, pod kojima se u najširem smislu podrazumevaju stavovi, mišljenja, uverenja koja se, pre saopštavanja, nalaze u glavi učinioca krivičnog dela, za koja zbog primene stava o nekažnjivosti donošenja odluke za izvršenje krivičnog dela, kao potencijalnog stadijuma u izvršenju krivičnog dela, izraženog sentencom *cogitationis poenam nemo patitur*, ne bi bilo moguće kazniti određeno lice.

Međutim, u kontekstu kriminalne zone kod ovog krivičnog dela i sazrevanja svesti o visokom stepenu društvene opasnosti koju širenje ideja, mišljenja ili stavova koji se u afirmativnom smislu odnose prema krivičnom delu terorizma, u sebi sadrže, instrumenti međunarodne reakcije na terorizam proklamovanje ovakvih ideja predviđaju kao kažnjivo.²⁴

Ideja dakle mora imati poseban kvalitet, odnosno ona mora biti podobna da podstakne neodređeni broj lica na izvršenje krivičnog dela terorizma, što je pitanje koje će se utvrđivati u svakom konkretnom slučaju, jer predstavlja konstitutivno obeležje bića ovog krivičnog dela.

Krivičnim delom je predviđeno kao kažnjivo iznošenje i pronošnje ideja kojima se neposredno ili posredno podstiče na vršenje krivičnog dela terorizma. Za postojanje ovog krivičnog dela irelevantno je da li se ovakve ideje preduzimaju pre ili posle izvršenja krivičnog dela terorizma.²⁵ Ovo stoga što se naknadno odobravanje terorističkog akta takođe smatra terorističkom propagandom kojom se podstiče na vršenje drugih krivičnih dela terorizma.²⁶

Pomenute radnje predstavljaju *de facto* radnje podstrekavanja.²⁷ Ono što predviđene delatnosti razlikuje od podstrekavanja jeste to da se one ne moraju odnositi na konkretno određeno krivično delo terorizma, dok se podstrekavanje uvek odnosi na konkretno kri-

²³ *Explanatory Report with Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism CETS No. 196.*

²⁴ O potrebi kažnjavanja i za podsticanje na vršenje terorizma, odnosno opasnostima delatnosti otvorenog podržavanja terorizma kroz sredstva javnog informisanja i na javnim manifestacijama, u domaćoj literaturi pisano je i u vreme pisanja Nacrta KZ SRJ, na Savetovanju o terorizmu i srodnim krivičnim delima., održanom 16. i 17. septembra u Subotici, na Paliću. U tom smislu videti: Siniša Radak, „Krivično – pravna zaštita od separatizma, terorizma i drugih krivičnih dela kojima se ugrožava teritorijalna celovitost, ustavni poredak i bezbednost Republike Srbije“, u: *Terorizam i srodna krivična dela, teorija i praksa*, urednici Aleksandar Radovanov, Sreto Nogo *et al* (Beograd: Savezno ministarstvo pravde, Pravo, 1998), 103. i Milan Milošević, „Krivično – pravni aspekt terorizma“, u: *Terorizam i srodna krivična dela, teorija i praksa*, urednici Aleksandar Radovanov, Sreto Nogo *et al* (Beograd: Savezno ministarstvo pravde, Pravo, 1998) 117.

²⁵ I samo odobravanje može biti tumačeno kao radnja ovog krivičnog dela ukoliko okolnosti konkretnog slučaja ukazuju da ima karakter podsticanja. Prema: Nataša Delić, *Nova rešenja u posebnom delu KZ* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 174.

²⁶ „Glorifikacija terorizma“ takođe se tumači kao podsticanje na neki budući teroristički napad i obuhvaćena je ovom inkriminacijom. Videti: Zoran Stojanović, Dragana Kolaric, *Krivičnopravno suzbijanje organizovanog kriminaliteta, terorizma i korupcije* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 174.

²⁷ S obzirom na to da se pod pojmom podstrekavanja, usled izostanka eksplicitnog nabiranja potencijalnih radnji kod ovog opšteg krivičnopravnog instituta, u čl. 34. KZ, imaju smatrati brojne radnje kojima se umišljajno navodi drugo lice da izvrši krivično delo, Z. Stojanović primera radi navodi delatnosti koje se kreću „u rasponu od blagog nagovaranja, pa do nekih formi prinude“: Takvima se prema stavu istog autora imaju smatrati molba, obećanje poklona, davanje poklona, plaćanje za delo na koje se nagovara, pretnja, savetovanje, prevara, dovođenje u zabludu. Navedeno prema: Zoran Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 161.

vično delo; niti je potrebno da su usmerene na stvaranje ili učvršćivanje odluke kod nekog da izvrši krivično delo terorizma.²⁸ Takođe, podsticanje u kontekstu ovog krivičnog dela odnosi se na neodređeni broj lica, dok se kod podstrekavanja kao oblika saučesništva podstrekavanje odnosi ili na određeno lice ili na određeni krug lica.

Motivi za propisivanje ovog krivičnog dela sastoje se u tome da se obezbedi primena krivične sankcije i na one slučajeve u kojima ne bi bili ispunjeni zakonski uslovi za postojanje podstrekavanja. Naime, reč je o retkim i izuzetnim slučajevima u kojima zakonodavac radnju podstrekavanja predviđa kao posebno krivično delo.²⁹ S obzirom na pravnu prirodu saučesništva, koja je kod nas prihvaćena, akcesornost podstrekavanja od radnje izvršenja podstreknutog ogleda se u potrebi da je izvršilac (podstrekavano lice) preduzeo radnju koja ulazi u kriminalnu zonu,³⁰ pri čemu se ne traži krivica učinioca, jer je reč o limitiranoj akcesornosti. Izneto podrazumeva da se kod podstrekivanja na izvršenje krivičnog dela terorizma, zahteva kao minimum ostvarenje objektivnih elemenata krivičnog dela (radnje, predviđenosti u zakonu i protivpravnosti) dakle, dovršenje krivičnog dela u objektivnom smislu, dok se kod krivičnog dela javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela podsticanje ne odnosi na konkretno krivično delo, niti podrazumeva njegovo ostvarenje, ni u subjektivnom ni u objektivnom smislu, već je potrebno da je njime samo stvorena opasnost za njegovo izvršenje.

Sušтина ove inkriminacije je sprečavanje terorističke propagande, koja podrazumeva stvaranje ili učvršćivanje ideja, odnosno uverenja o ispravnosti iznetih ili prenetih ideja, sa krajnjim ciljem pokretanja određenih delatnosti, odnosno vršenja krivičnog dela terorizma.

Posledica ovog krivičnog dela je apstraktna opasnost, koja predstavlja zakonsku pretpostavku, odnosno zakonodavni motiv inkriminisanja kod ovog krivičnog dela, budući da je teroristička propaganda prepoznata i označena kao pojava sa visokim stepenom društvene opasnosti.

Za dovršeno krivično delo irelevantno je da li je krivično delo na čije izvršenje je podsticano izvršeno, kao i da li je takvim podsticanjem učinilac dela bio podstaknut na njegovo izvršenje, dovoljno je da je time stvorena opasnost od izvršenja jednog ili više krivičnih dela.³¹ Ovo je dobar primer poklapanja delikta sa apstraktnom opasnošću sa karakterom dela kao delatnosnog (formalnog) krivičnog dela, jer se dela sa apstraktno određenom posledicom u širem smislu mogu smatrati jednom vrstom delatnosnih krivičnih dela.³²

Učinilac kod ovog krivičnog dela može biti svako lice, a kao relevantan oblik krivice predviđen je umišljaj, koji ne zavisi od činjenice da li je krivično delo terorizma učinjeno.

²⁸ Videti komentar uz čl. 447a Krivičnog zakonika Crne Gore u : Zoran Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika* (Podgorica: Misija OEB i Ministarstvo pravde , 2010), 870.

²⁹ Reč je o slučajevima kada ili ono na šta se podstrekava ne predstavlja krivično delo, pa u skladu sa akcesornom prirodom saučesništva, ne bi moglo biti reči o saučesništvu, ili pak kada zakonodavac iz kriminalno političkih razloga želi da predvidi strože kažnjavanje za podstrekavanje od onog predviđenog za krivično delo na koje se podstrekavalo.

³⁰ Reč je ili o dovršenom krivičnom delu, kažnjivom pokušaju ili kažnjivim pripremnim radnjama.

³¹ Primenom jezičkog tumačenja teksta zakonske norme iz čl. 391a „Ko javno iznosi ili pronosi ideje kojima se neposredno ili posredno podstiče na vršenje **krivičnog dela iz čl. 391.** ovog zakonika kazniče se zatvorom od jedne do deset godina“, moglo bi se zaključiti da je reč o podsticanju na izvršenje jednog krivičnog dela, ali uzimajući u obzir naziv ove zakonske norme - javno podsticanje na izvršenje **terorističkih dela**, u kojem je korišćen oblik imenice u množini, zaključujemo da je verovatnije da se ovim krivičnim delom, koje u svojoj suštini podrazumeva proširivanje kriminalne zone i na zonu pred ugrožavanja zaštitnog objekta, mislilo na neodređeni broj krivičnih dela terorizma, kojim je obuhvaćeno i jedno i potencijalnih više krivičnih dela terorizma.

³² Suprotno bi bilo pogrešno, smatrati i izjednačiti delatnosna krivična dela, tj. ona koja nemaju posledicu eksplicitno određenu kao konstitutivno obeležje bića krivičnog dela, sa deliktima kod kojih je posledica izražena u formi apstraktno opasnosti, dakle mogućnosti za nastupanje konkretne opasnosti.

Krivično delo vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela, čl. 391b

Krivično delo vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela, čl. 391b u korpus odredaba nacionalnog krivičnog zakonodavstva, takođe, je uneto kao direktna posledica implementacije čl. 6. i 7. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma. Njome se inkriminišu pripremne radnje za izvršenje krivičnog dela terorizma, podizanjem na rang radnje izvršenja, što predstavlja jedan od dva načina na koji pripremne radnje u krivičnom pravu mogu biti označene kao kažnjive.

Budući da pripremanje krivičnog dela više nije opšti krivičnopravni institut zakonodavac se zbog visokog stepena društvene opasnosti koju pomenute inkriminisane delatnosti u sebi sadrže, kao i zbog vrednosti zaštitnog objekta opredelio da i pripremanje za izvršenje krivičnog (krivičnih) dela terorizma proglasi kažnjivim.

Krivično delo ima dva osnovna oblika.

Prvi osnovni oblik predviđen u stavu 1. kao radnju izvršenja predviđa vrbovanje drugog lica da izvrši ili učestvuje u izvršenju krivičnog dela terorizma iz čl. 391, ili da se pridruži udruženju radi učestvovanja u izvršenju tog dela.

Radnja izvršenja određena je kao vrbovanje nekog lica, pod kojim se podrazumeva radnja podstrekavanja,³³ kojom se imaju smatrati delatnosti pozivanja i pridobijanja nekog lica da izvrši ili da učestvuje u izvršenju krivičnog dela terorizma ili da se pridruži terorističkom udruženju radi učestvovanja u izvršenju tog krivičnog dela. Za razliku od podstrekavanja nije potrebno da je lice učestvovalo u izvršenju krivičnog dela terorizma, niti da je donelo odluku u vezi onoga na šta je pozivano ili za šta je pridobijano.³⁴ Analogno sa prethodnom inkriminacijom, reč je o delatnosnom krivičnom delu, koje se smatra dovršenim samim preduzimanjem delatnosti označene pojmom vrbovanja.

Učinilac ovog krivičnog dela može biti svako lice, a kao oblik krivice kod njega mora postojati direktan umišljaj opredeljen posebnom namerom da se vrbovanje preduzima radi izvršenja krivičnog dela terorizma.

Drugi osnovni oblik ovog krivičnog dela podrazumeva davanje uputstava o izradi ili korišćenju eksplozivnih naprava, vatrenog oružja ili štetnih ili opasnih materija ili obučavanje drugog za izvršenje ili učestvovanje u izvršenju krivičnog dela terorizma iz čl. 391. KZ.

Pomenute delatnosti označene kao radnja izvršenja drugog osnovnog oblika krivičnog dela iz čl. 391b – davanje uputstava i obučavanje - predstavljaju pripremne radnje za izvršenje krivičnog dela terorizma i proširuju kriminalnu zonu, nastojeći da omoguće nadležnim državnim organima reakciju od momenta kada određeno lice preduzimanjem navedenih delatnosti započne se obučavanjem drugih lica radi izvršenja krivičnog dela terorizma. Inkriminisanje pomenutih delatnosti podrazumeva izraženo preventivno delovanje krivičnog prava i u fazi pripremanja, koje se može pravdati nemogućnošću reakcije nadležnih držanih organa pre započinjanja izvršenja krivičnog dela terorizma, iako pripremne radnje budu prepoznatljive. Pre kriminalizacije ovih delatnosti, nadležni državni organi

³³ Vrbovanje se može izvršiti na bilo koji od načina na koji se vrši podstrekavanje, prema: Nataša Delić, *op. cit.*, 224.

³⁴ Nije potrebno da je neko zavrbovan, dakle učinilac ne mora uspeti u ostvarenju svog cilja. Prema: Dragana Kolarić, „Nova koncepcija krivičnih dela terorizma u Krivičnom zakoniku Srbije“, *Crimen (IV)* 2013, 1: 63.

morali su da sačekaju da određeno lice izvrši krivično delo terorizma ili makar pokuša njegovo izvršenje, iako su imali saznanja da se pomenuti učinilac prethodno pripremao za izvršenje ovog krivičnog dela, npr. u nekom centru za obuku terorista.

Velika vrednost zaštitnog objekta - čovečnosti i međunarodnog prava - kao i visok stepen društvene opasnosti koji krivično delo terorizma u sebi nosi predstavljaju opravdanje za proširivanje kriminalne zone kod ovog krivičnog dela i na fazu pripremanja, njenim označavanjem kao zasebnog delikta nacionalnog krivičnog prava.

Ovo je urađeno u skladu sa načelom legitimnosti, a činjenica da je biće krivičnog dela tako određeno da nedvosmisleno označava kao kažnjive tačno određene delatnosti, predstavlja osnov za zaključak da je inkriminacija u skladu i sa načelom zakonitosti.

Ono što se kod ovog i prethodno obrađenog krivičnog dela može postaviti kao načelno pitanje jeste koliko su ove preventivno orijentisane inkriminacije usklađene sa principom krivično pravo kao *ultima ratio* i njegovom osnovnom zaštitnom funkcijom, kao i da li one predstavljaju prodor nekih negativnih kriminalno političkih tendencija u krivično pravo, koje proširivanjem kriminalne zone i povećavanjem kataloga inkriminacija, nastoji da postane krivično pravo koje ima bezbednosnu funkciju, koja mu nije inherentna.

Pomenuta pitanja dalje vode razmatranju opravdanosti uvođenja analiziranih inkriminacija, u kontekstu ograničavanja sloboda i prava čoveka i građanina, pozivanjem na „beskompromisnu borbu protiv terorizma“,³⁵ kao i pitanjima sukoba između proverenih pravno dogmatskih principa na kojima počiva savremeno, demokratski orijentisano krivično pravo i kriminalno političkih zahteva sadašnjice.

Krivično delo predviđeno u drugom osnovnom obliku dovršeno je preduzimanjem delatnosti označene kao radnja izvršenja.

Učinioc i kod ovog oblika krivičnog dela može biti svako lice, a na subjektivnom planu potreban je direktan umišljaj, zbog predviđene namere koja se odnosi na izvršenje krivičnog dela terorizma.³⁶

Krivično delo upotreba smrtonosne naprave, čl. 391v KZ

Krivično delo upotreba smrtonosne naprave, čl. 391v KZ uvedeno je radi implementacije Međunarodne konvencije o sprečavanju terorističkih napada bombama.³⁷

Krivično delo ima osnovni i dva teža oblika.

Osnovni oblik čini ko u nameri da drugog liši života, nanese tešku telesnu povredu ili uništi ili znatno oštetiti državni ili javni objekat, sistem javnog saobraćaja ili drugi objekat koji ima veći značaj za bezbednost ili snabdevanje građana ili za privredu ili za funkcionisanje javnih službi napravi, prenese, drži, da drugom, postavi ili aktivira smrtonosnu napravu (eksploziv, hemijska sredstva, biološka sredstva ili otrov ili radioaktivna sredstva) na javnom mestu ili pored tog objekta.

³⁵ O načinima pridobijanja političkih poena i parolama polupolitičke politike kakva je „borba protiv kriminaliteta po svaku cenu“, te neracionalnosti takvih izjava, koje podrazumevaju previsoku cenu za suzbijanje kriminaliteta, kao i o generalnopravovremnim dometima kazne koja teži da bude primenjena na svakog ko ju je zaslužio videti više: Zoran Stojanović, „Preventivna funkcija krivičnog prava, *Crimen (II)*, 2011, 1: 12 – 13.

³⁶ Zoran Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika* (Podgorica: Misija OEBS i Ministarstvo pravde, 2010), 872.

³⁷ Usvojena u Njujorku 15. decembra 1997, („Službeni list SRJ – međunarodni ugovori“, br. 12/2002).

Radnja ovog krivičnog dela alternativno je određena i obuhvata osim delatnosti koje podrazumevaju upotrebu smrtonosne naprave (postavljanje i aktiviranje) i pripremne radnje za njenu upotrebu (pravljenje i prenošenje), kao i brojne druge delatnosti neposredno nevezane za upotrebu smrtonosne naprave (držanje i davanje drugom smrtonosne naprave).

Pod pojmom eksploziva ili smrtonosne naprave, u smislu čl. 2. stav. 3. Međunarodne konvencije o sprečavanju terorističkih napada bombama smatraju se: 1) eksplozivno ili zapaljivo oružje ili naprava koji su namenjeni ili imaju sposobnost da prouzrokuju smrt, tešku telesnu povredu ili znatnu materijalnu štetu, 2) oružje ili naprava koji su namenjeni ili imaju sposobnost da prouzrokuju smrt, tešku telesnu povredu ili znatnu materijalnu štetu ispuštanjem, širenjem ili delovanjem otrovnih hemijskih materija, bioloških sredstava ili otrova ili sličnih materija ili radijacije ili radioaktivnih materijala.³⁸

Mesto izvršenja kod ovog krivičnog dela čini konstitutivno obeležje bića te ono mora biti preduzeto na javnom mestu ili u javnom objektu ili pored javnog objekta, što mora biti obuhvaćeno umišljajem učinioca, dakle on mora imati svest o činjenici da se radnja izvršenja preduzima na tačno određenom mestu, u smislu čl. 391v.³⁹

Na subjektivnom planu kod učinioca je potrebno da postoji direktan umišljaj, s obzirom na to da je i namera da se neko liši života, nanese teška telesna povreda ili uništi ili znatno oštetiti državni ili javni objekat, sistem javnog saobraćaja ili drugi objekat koji ima veći značaj za bezbednost ili snabdevanje građana ili za privredu ili za funkcionisanje javnih službi predviđena kao subjektivno obeležje bića ovog krivičnog dela. Uočljivo je da se ne zahteva karakterističan *animus terrorandi*, što je učinjeno radi širokog postavljanja kriminalne zone, koja omogućava olakšano dokazivanje.

Teži oblik ovog krivičnog dela podrazumeva umišljajno nanošenje teške telesne povrede⁴⁰ nekom licu ili uništenje ili znatno oštećenje javnog objekta prilikom izvršenja osnovnog oblika.⁴¹

Najteži oblik postoji ukoliko je pri izvršenju osnovnog oblika učinilac sa umišljajem lišio života jedno ili više lica, pri čemu za postojanje ovog oblika nije značajan broj lica umišljajno lišenih života, ali on će biti od značaja prilikom odmeravanja kazne, kao otežavajuća okolnost.

³⁸ Reč je dakle o eksplozivu, hemijskim sredstvima, biološkim sredstvima, otrovima ili radioaktivnim sredstvima koji su namenjeni ili imaju sposobnost da prouzrokuju smrt, tešku telesnu povredu ili znatnu materijalnu štetu. Navedeno prema: Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, 873.; Zoran Stojanović, Dragana Kolaric, *Krivičnopravno suzbijanje teških oblika kriminaliteta*, (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 186.

³⁹ Nataša Delić, „Criminal Offences of Terrorism in the Criminal Code of Serbia after the Amendment of 2012“, u: *Kaznena reakcija u Srbiji, IV deo*, urednik Đorđe Ignjatović (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 144.

⁴⁰ Teška telesna povreda u smislu čl. 121. KZ podrazumeva pet oblika teške telesne povrede i to: 1) običnu tešku telesnu povredu, 2) naročito tešku telesnu povredu, 3) tešku telesnu povredu kvalifikovanu smrću, 4) tešku telesnu povredu na mah i 5) tešku telesnu povredu iz nehata. Kod ovog krivičnog dela teška telesna povreda trebalo bi da bude shvaćena u smislu čl. 121, tako da obuhvata običnu i naročito tešku telesnu povredu, jer ostale tri ne bi bile u skladu sa smislom inkriminacije iz čl. 391v KZ.

⁴¹ Uništenje podrazumeva potpuno menjanje svojstva stvari u negativnom smislu tako da ona više ne postoji, dok oštećenje postoji kada su svojstva stvari izmenjena delimično, tako da je njena upotrebna vrednost umanjena ili je njen izgled izmenjen. U slučaju oštećenja kao posledice kod ovog krivičnog dela potrebno je da ono bude „znatno“, što je činjenica koju će sud morati da ceni u svakom pojedinačnom slučaju.

Krivično delo uništenje i oštećenje nuklearnog objekta, čl. 391g KZ

Krivično delo uništenje i oštećenje nuklearnog objekta, čl. 391g KZ rezultat je potrebe realizacije odredaba Međunarodne konvencije o sprečavanju akata nuklearnog terorizma iz 2005. godine, koje su postale pravno obavezujuće za Srbiju ratifikacijom ovog dokumenta.⁴² Za inkriminaciju iz čl. 391g KZ od značaja je čl. 2. ove Konvencije koji nalaže državama ugovornicama da kao krivično delo predvide oštećenje nuklearnog objekta na način koji oslobađa ili postoji opasnost da oslobodi radioaktivni materijal, ako se to čini u nameri da se prouzrokuje smrt ili teška telesna povreda nekog lica ili znatno oštećenje imovine ili životne sredine, što se odnosi i na posedovanje nuklearnog materijala u istoj nameri.⁴³

Zakonodavac je gotovo doslovno pristupio kriminalizaciji predviđenih apstraktno određenih oblika neprava iz odredaba Konvencije, a delo je normativno oblikovao tako da ima osnovni i teže oblike.

Osnovni oblik ovog krivičnog dela čini onaj ko u nameri da drugoga liši života, nanese tešku telesnu povredu, ugrozi životnu sredinu ili nanese znatnu imovinsku štetu, uništi ili oštetiti nuklearni objekat na način kojim se oslobađa ili postoji mogućnost da se oslobodi nuklearni materijal.

Uočljive karakteristike ovako postavljene inkriminacije su osim radnje izvršenja koja podrazumeva uništenje ili oštećenje nuklearnog objekta, isto kao i u st. 2. relevantne konvencije, **način preduzimanja radnje i odgovarajuća namera**, kao subjektivno obeležje bića krivičnog dela.

Način preduzimanja radnje predstavlja konstitutivno obeležje bića krivičnog dela i određen je kao onaj način kojim se oslobađa ili postoji mogućnost da se oslobodi radioaktivni materijal. Reč je načinu koji podrazumeva nastupanje konkretne ili apstraktne opasnosti za život i zdravlje ljudi i imovinu. Ovako određen način, direktno opredeljen karakterom opasnosti koju prouzrokuje, obuhvata najširi opseg određenja posledice u formi ugrožavanja, zbog visokog stepena opasnosti po zdravlje ljudi i imovinu koju u sebi radioaktivni materijal poseduje.

Kao objekat radnje ovog krivičnog dela određen je nuklearni objekat, pod kojim se podrazumeva svaki nuklearni reaktor (uključujući i one koji služe za pogon plovila ili vozila), kao i svako postrojenje ili sredstvo koje se koristi za proizvodnju skladištenje, preradu ili transport radioaktivnog materijala.⁴⁴

Kao relevantan oblik krivice predviđen je direktni umišljaj, s obzirom na posebnu nameru da se drugo lice liši života, nanese teška telesna povreda, ugrozi životna sredina ili nanese znatna imovinska šteta. Umišljajem mora biti obuhvaćena i svest o prirodi objekta radnje.⁴⁵

Teži oblik ovog krivičnog dela podrazumeva umišljajno nanošenje teške telesne povrede nekom licu ili uništenje ili znatno oštećenje nuklearnog objekta, prilikom izvršenja osnovnog oblika. Nejasno je zašto je zakonodavac umišljajno uništenje nuklearnog objekta predvideo i kao posledicu osnovnog i prvog težeg oblika. Primećuje se nekonse-

⁴² „Službeni list SCG – međunarodni ugovori“, br. 2/2006.

⁴³ Zoran Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika* (Podgorica: Misija OEBS i Ministarstvo pravde, 2010), 874.

⁴⁴ Zoran Stojanović, Dragana Kolarić, *Krivičnopravno suzbijanje organizovanog kriminaliteta, terorizma i korpucije* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 186.

⁴⁵ Nataša Delić, *Nova rešenja u posebnoj delu KZ* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 226.

kventnost u izradi norme, u okviru istog zakonskog člana. Očekivano bi bilo da se niži stepen povrede ili ugrožavanja objekta radnje predvidi kao posledica osnovnog oblika, a viši stepen povrede ili ugrožavanja kao posledica kod težeg oblika. U tom smislu zakonodavac je trebalo da kod osnovnog oblika ovog krivičnog dela kao posledicu odredi oštećenje nuklearnog objekta, a kod težeg uništenje. Ovako je jedina distinkcija između dva oblika istog krivičnog dela određenje karaktera oštećenja kao znatnog u težem obliku.⁴⁶

Najteži oblik postoji ukoliko je prilikom izvršenja osnovnog oblika učinilac sa umišljajem lišio života jedno ili više lica. Za postojanje ovog oblika irelevantno je koliko je lica umišljajno učinilac lišio života (prilikom izvršenja osnovnog oblika ovog krivičnog dela), ali se to može uzeti kao otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne. I ovaj teži oblik predstavlja konstrukciju dva umišljajno učinjena krivična dela, kao način koji omogućava da se za isti može propisati teža kazna od one koja bi se mogla izreći primenom odredaba za krivična dela učinjena u sticaju.

Krivično delo terorističko udruživanje, čl. 393a

Krivično delo terorističko udruživanje, čl. 393a predstavlja kriminalizaciju u ranoj fazi, polazeći od premise da se udruživanje više lica javlja kao specifično po svojoj težini usled udruživanja više „kriminalnih količina“ u jednu, koja podrazumeva viši stepen društvene opasnosti ovakve delatnosti.

Kao osnovni razlog propisivanja ovog krivičnog dela u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu navode se obaveze koje proizilaze iz Međunarodne konvencije o sprečavanju terorističkih napada bombama, koja je dokument u kojem se terorističko organizovanje prvi put izdvaja kao zasebno krivično delo⁴⁷, kao i odredbe Okvirne odluke Saveta Evropske unije o borbi protiv terorizma iz 2002 (2002/475/JHA) sa amandmanima iz 2008. (2008/919/JHA).⁴⁸

Do usvajanja ZID KZ iz 2012. pomenuta inkriminacija nije postojala, a kada je bilo u pitanju udruživanje više lica za vršenje terorizma mogla je biti primenjivana zbirna inkriminacija udruživanje radi protivustavne delatnosti iz čl. 319. KZ, koje se odnosilo i na krivično delo terorizma, s obzirom na to da je krivično delo terorizma, do donošenja ZID KZ iz 2012, bilo sistematizovano u okviru *Glave XXVIII Krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije*.

⁴⁶ Obrazloženje za predloženi način stepenovanja težine posledice treba potražiti u odredbama Konvencije za sprečavanja akata nuklearnog terorizma koja pominje samo termin znatnog oštećenja. Ovo, naravno, ne bi bila prepreka za nacionalnog zakonodavca da težu povredu označi u formi uništenja, u težem obliku (upotrebom oblika logičkog tumačenja, *argumentum a minori ad maius*).

⁴⁷ Jugoslavija je ratifikovala ovu konvenciju 2002: „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 12/2002.

⁴⁸ U čl. 2. Okvirne odluke Saveta Evropske unije zahteva se od država članica da kao kažnjivo predvide terorističko udruživanje, a kada je u pitanju određivanje vremena trajanja terorističke grupe koristi se neprecizan termin „over a period of time“, koji podrazumeva da je grupa osnovana da deluje određeno vreme, pod čime se po mišljenju Z. Stojanovića, ne može raditi o nekom kraćem vremenskom periodu, npr. kraćem od nekoliko meseci. Videti: Zoran Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika* (Podgorica, Misija OEBS i Ministarstvo pravde, 2010), 878. Isto N. Delić smatra da udruživanje na duže vreme pretpostavlja da je udruženje stvoreno za određeni optimalno duži period, npr. nekoliko meseci. Navedeno prema: Nataša Delić, *Nova rešenja u posebnoj delu KZ* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 227.

Promenom grupnog zaštitnog objekta kod krivičnog dela terorizma i ostalih krivičnih dela svrstanih u podgrupu krivičnih dela terorizma prema novom pristupu definisanja ovih krivičnih dela u KZ, nakon ZID KZ iz 2012, inkriminacija udruživanje radi protivustavne delatnosti iz čl. 319. redakcijski je izmenjena u smislu izostavljanja krivičnog dela terorizma kao jednog na koje se udruživanje radi protivustavne delatnosti odnosilo, te se pojavila potreba da se za ovu vrstu udruživanja, kako zbog njene specifične opasnosti, tako i zbog međunarodno preuzetih obaveza predvidi zasebna inkriminacija. Iako je u ovim slučajevima bilo moguće primeniti krivično delo iz čl. 346. KZ, udruživanje radi vršenja krivičnih dela,⁴⁹ činjenica da krivična dela terorizma predstavljaju teški oblik kriminaliteta, kao i zbog veoma česte ideološke zaslepljenosti članova terorističke grupe,⁵⁰ koja se povećava u odnosu na onu koju poseduje samo jedan čovek kada izvršava krivično delo, kao legitimno, a i usklađeno sa navedenim zahtevima relevantnih međunarodnih dokumenata i trendovima u uporednom pravu, javilo se izdvajanje zasebne inkriminacije, koja predstavlja primer kriminalizacije u ranoj fazi, krivičnog dela terorističko udruživanje iz čl. 393a KZ.

Krivično delo iz čl. 393a KZ ima osnovni i privilegovani oblik.

Osnovni oblik predviđen u st. 1. podrazumeva udruživanje dva ili više lica na duže vreme radi vršenja krivičnih dela iz čl. 391. do 393. KZ.⁵¹ Iz zakonskog opisa osnovnog oblika uočljivo je da moraju postojati tri kumulativno ispunjena uslova, kako bi se moglo raditi o krivičnom delu terorističko udruživanje. Potrebno je 1) da se dva ili više lica udruže, 2) da pomenuto udruživanje traje duže vreme i 3) da je cilj udruživanja vršenje krivičnih dela iz čl. 391. do 393. KZ.

Sva lica koja se organizaciono povezuju su saizvršioци, pri čemu zakon ne pravi razliku u pogledu uloga koje oni u udruženju imaju, već se okolnost da se radi o organizatoru ili pripadniku/cima udruženja može ceniti kao okolnost prilikom odmeravanja kazne.⁵²

Krivično delo smatra se dovršenim kada je došlo do udruživanja dva ili više lica u određenom cilju. Za delo je irelevantno za izvršenje kog broja krivičnih dela je udruženje formirano (jer je formulacija obuhvatila izvršenje jednog ili više krivičnih dela) kao i da li se ona realno daju ostvariti.

Izvršilac može biti svako lice, a kao subjektivno obeležje bića se javlja direktan umišljaj, koji određuje posebna namera vršenja krivičnih dela iz čl. 391. do 393. KZ.

Za izvršenje ovog krivičnog dela predviđena je ista kazna kao i za delo radi čijeg je izvršenja udruživanje uspostavljeno.

⁴⁹ Pre ZID KZ iz 2009. poznato pod nazivom krivično delo zločinačko udruživanje.

⁵⁰ Nakon terorističkih napada na Kule bliznakinje u Njujorku, 11. septembra 2001. godine, smatra se da počine era globalnog terorizma, koji neretko karakteriše religijska i etno nacionalistička motivacija, za šta se kao reprezentativni primer navode teroristički napadi u Volgogradu, Londonu, Madridu, Moskvi. O tipovima terorističkih organizacija, njihovim motivima i metodama videti više: Cronin A. Kurth, „Behind the Curve, Globalization and International Terrorism, in *Terrorism and Counter Terrorism, Readings and Interpretations-third edition*, editors Howard D.R., Sawyer L.R., Bajema E.N. (Boston: Higher education, 2009), 62.

⁵¹ Reč je o krivičnim delima terorizam, javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela, vrbovanje i obučavanje za izvršenje terorističkih dela, upotreba smrtonosne naprave, uništenje i oštećenje nuklearnog objekta, ugrožavanje lica pod međunarodnom zaštitom i finansiranje terorizma.

⁵² U tom smislu postoji razlika u odnosu na Okvirnu odluku, koja pravi distinkciju između članova udruženja, razlikujući ih na organizatora i pripadnike, i određujući pojam strukturisane grupe pod njom podrazumeva organizaciono povezivanje više o dva lica, dok je čl. 393a postavio najmanje dva lica kao jedan od uslova za postojanje ovog krivičnog dela. Više o kumulativno postavljenim uslovima videti: Zoran Stojanović, Dragana Kolarčić, *Krivičnopravno suzbijanje organizovanog kriminaliteta, terorizma i korupcije* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014), 191.

Krivično delo terorističko udruživanje javlja se kao poseban oblik krivičnog dela iz čl. 346, udruživanje radi vršenja krivičnih dela i po odnosu specijaliteta (*lex specialis derogat lege generali*) između ova dva krivična dela isključen je sticaj i postojaće samo krivično delo terorističkog udruživanja, ukoliko su ispunjeni kumulativno određeni uslovi iz osnovnog oblika čl. 393a. Samo u slučaju ne ispunjavanja predviđenih uslova krivično delo bi se moglo kvalifikovati prema čl. 346 KZ.⁵³

U st. 2. predviđen je privilegovani oblik ovog krivičnog dela, koji istovremeno ima karakter fakultativnog osnova za oslobođenje od kazne koji podrazumeva da će se učinilac dela iz st. 1. kazniti zatvorom do tri godine, uz mogućnost oslobođenja od kazne, ukoliko otkrivanjem udruženja ili na drugi način spreči izvršenje krivičnih dela iz čl. 391. do 393. KZ ili doprinese njihovom otkrivanju.

Uslovi za izricanje predviđene blaže kazne ili za oslobođenje od kazne podrazumevaju ispunjenje jednog od tri alternativno propisana uslova: 1) ako učinilac osnovnog oblika krivičnog dela *otkrivanjem* udruženja **spreči izvršenje** krivičnih dela iz čl. 391. do 393. KZ; 2) ako učinilac osnovnog oblika krivičnog dela *na bilo koji drugi način spreči izvršenje* krivičnih dela iz čl. 391. do 393. KZ ili 3) ako učinilac osnovnog oblika krivičnog dela *na bilo koji drugi način doprinese otkrivanju terorističkog udruženja*.

S obzirom na to da krivično delo terorističkog udruživanja *de facto* predstavlja pripremnu radnju za izvršenje krivičnih dela iz čl. 391. do 393. KZ, ono je definisano u formi delikta – prepreke, koji omogućava kažnjavanje potpuno nezavisno od toga da li su dela radi čijeg je izvršenja krivično delo učinjeno uopšte učinjena. Stoga se na ovom mestu kao interesantna mogu postaviti pitanja u vezi sa potencijalnim odnosom krivičnog dela terorističkog udruživanja i izvršenog krivičnog dela iz kategorije nabrojanih, radi čijeg se izvršenja krivično delo iz čl. 393a i preduzima.

S obzirom na karakter trajnosti terorističkog udruženja (koje je eksplicitno određeno kao „duže vreme“) i neodređenost po pitanju broja krivičnih dela radi čijeg je izvršenja udruženje osnovano, u slučaju potonjeg izvršenja nekog od krivičnih dela iz čl. 391. do 393. KZ postojaće sticaj krivičnog dela terorističko udruživanje i dovršenog krivičnog dela iz navedene kategorije, s obzirom na to da se udruženje ne iscrpljuje u izvršenju tačno određenog krivičnog dela, kao što je to npr. slučaj sa krivičnim delom iz čl. 245. KZ, dogovor za izvršenje krivičnog dela, koje pretpostavlja dogovor sa drugim da se izvrši **određeno krivično delo**.⁵⁴ Ukoliko bi se dva lica dogovorila da u nekom kraćem periodu izvrše jedno određeno krivično delo terorizma onda bi se delo kvalifikovalo po čl. 345. KZ, koje ima karakter kažnjive pripremne radnje u odnosu na dogovarano konkretno krivično delo. Izvršenjem ili pokušajem da se pomenuto konkretno krivično delo terorizma izvrši primeniće se prividni idealni sticaj po principu supsidijariteta i postojaće samo to konkretno određeno krivično delo terorizma.

⁵³ Reč je delu koje je supsidijarnog karaktera koje će postojati jedino ukoliko u konkretnom slučaju nisu ispunjeni uslovi za postojanje nekog drugog krivičnog dela koje je na sličan način definisano odgovarajućim organizovanjem i za koje je predviđena teža kazna. Prema: Zoran Stojanović, Nataša Delić, *Krivično pravo – Posebni deo* (Beograd: Pravna knjiga, 2014), 306.

⁵⁴ Reč je o upravo suprotnoj situaciji u kojoj će krivično delo dogovor za izvršenje krivičnog dela postojati jedino u slučaju da delo u odnosu na čije izvršenje je postignut dogovor nije izvršeno ili pokušano. O pravnoj prirodi ovog krivičnog dela i potencijalnom odnosu sa izvršenim krivičnim delom radi čijeg izvršenja je dogovor sa drugim postignut videti više: *Ibid*, 304 – 305.

Zaključna razmatranja

Nakon izložene analize krivičnih dela iz podgrupe krivičnih dela terorizma, u okviru *Glave XXXIV krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, koja predstavlja osnovni zadatak nauke krivičnog prava u oblasti posebnog dela krivičnog zakonodavstva potrebno je konstatovati da depolitizacija krivičnih dela terorizma, izvršena ZID KZ iz 2012, te njihovo sistematizovanje u grupu krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava označava početak posmatranja ovih krivičnih dela kao međunarodnih po karakteru. Pomenuto je vezano kako za, sa jedne strane drugačije shvatanje objekta zaštite prema kojem su ova krivična dela usmerena, tako i za usvajanje zajedničkog stava na međunarodnom (prioritetno regionalnom) nivou o međunarodnoj dimenziji društvene opasnosti delikata terorizma.

Krivična dela terorizma predstavljaju u kontekstu nacionalnog krivičnog zakonodavstva krivična dela sa međunarodnom dimenzijom i nalaze se u grupi krivičnih dela koja su inkriminisana, najvećma, u skladu sa prihvaćenim međunarodno obavezujućim dokumentima, koje je Srbija ratifikacijom preuzela u nacionalno zakonodavstvo.

Unifikovanje odredaba nacionalnih zakonodavstva sa normativnim okvirom postavljenim na nivou Evrope, ocenjujemo kao izuzetno značajno ali ističemo da legislativno – tehnički pristup određenja krivičnog dela terorizma i njemu srodnih krivičnih dela ima i određene nedostatke. Kao najvažniji nedostatak ističemo odabrani način modelovanja krivičnog dela terorizma koji karakteriše izražena kazuistika. Smatramo da je na nivou zakonodavnog oblikovanja krivičnopravne norme terorizma, daleko prihvatljiviji mešoviti model, koji na osnovu velikog broja pojedinačnih, dosada registrovanih pojava oblika terorizma, upotrebom metoda generalizujuće apstrakcije, normu formira, kako nabrojanjem pojedinih reprezentativnih radnji izvršenja, tako i postavljanjem jedne generalne klauzule, koja normi daje veći stepen adaptabilnosti. Iako smatramo da legislativno – tehnički pristup modelovanja krivičnopravne zaštite kod krivičnog dela terorizma, nije takav da mu se ne bi mogle uputiti kritike (koje se istovremeno odnose na regionalne dokumente i nacionalno krivično pravo), on je daleko bolji od odustajanja države od pravnih mehanizama zaštite i odlaska u „rat protiv terorizma“. Smatramo da je *de lege ferenda* posmatrano, najprimerenije ostati na principima tradicionalnog krivičnopravnog odgovora na terorizam, koji iako ograničen, jedini ima puni legitimitet, te uvek kada je moguće izbegavati pravne fikcije, poput prevaziđene fikcije depolitizacije.

Literatura

- [1] Бодрожић, Ивана. „Кривично дело тероризма и његова обележја“. *Правни живот* 2016, 1.
- [2] Делић, Наташа. *Нова решења општих института у КЗС*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2009.
- [3] Делић, Наташа. *Нова решења у посебном делу КЗС*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2014.
- [4] Delić, Nataša. "Criminal Offences of Terrorism in the Criminal Code of Serbia", in *Kaznena reakcija u Srbiji – IV deo*, urednik Đorđe Ignjatović. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014.
- [5] Derenčinović, Davor. „Suvremeni antiterorizam na raskrižju – kaznenopravna reakcija vs. „Rat protiv terorizma““, u : *Novi obzori suvremenog terorizma i anti terorizma*, urednik Davor Derenčinović. Zagreb: Pravni fakultet, 2007.

[6] Ђорђевић, Ђорђе. *Кривично право – Посебни део*. Београд: Криминалистичко – полицијска академија, 2011.

[7] *Explanatory Report with Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism CETS No. 196*, доступно на <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168047c5ec>, приступљено дана 15.05.2015.

[8] *Закон о потврђивању Међународне конвенције о спречавању терористичких напада бомбама*, „Службени лист СРЈ – међународни уговори“, бр. 12/2002.

[9] *Закон о изменама и допунама Кривичног законика*, „Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009. и 111/2009.

[10] *Закон о изменама и допунама Кривичног законика*, „Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014).

[11] *Закон о ратификацији Међународне конвенције о спречавању аката нуклеарног тероризма*, „Службени лист СЦГ – међународни уговори“, бр. 2/2006.

[12] *Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању тероризма*, „Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 19/2009.

[13] Коларић, Драгана. „Нова концепција кривичних дела тероризма у Кривичном законике Републике Србије“. *Crimen (IV)* 2013, 1.

[14] Kurth Cronin A.: „Behind the Curve, Globalization and International Terrorism, in: *Terrorism and Counter Terrorism, Readings and Interpretations-third edition*, editors Howard D.R., Sawyer L.R., Bajema E.N.. Boston: Higher education, 2009.

[15] Радак, Синиша. „Кривично – правна заштита од сепаратизма, тероризма и других кривичних дела којима се угрожава територијална целовитост, уставни поредак и безбедност Републике Србије“, у: *Тероризам и сродна кривична дела, теорија и пракса, уредник Тероризам и сродна кривична дела, теорија и пракса*, уредници Александар Радованов, Срето Ного *et al.* Београд: Савезно министарство правде, 1998.

[16] Ристивојевић, Бранислав. „Актуелна питања садашњег стања материјалног кривичног законодавства Србије“, у: *Актуелна питања кривичног законодавства, нормативни и практични аспект*, уредник Станко Бејатовић. Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, 2012.

[17] Симеуновић, Драган. „Дефинисање тероризма као научни изазов“, у: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања, Трећи део*, уредник Ђорђе Игњатовић. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2009.

[18] Стојановић, Зоран. „Процес стварања кривичног законодавства и сузбијање криминалитета“, у: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања, Трећи део*, уредник Ђорђе Игњатовић. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2009.

[19] Стојановић, Зоран. *Коментар Кривичног законика*. Подгорица: ОЕБС и Министарство правде, 2010.

[20] Стојановић, Зоран и Драгана Коларић. „Нова решења у Кривичном законике Републике Србије“. *Безбедност* 2012, 3.

[21] Стојановић, Зоран и Наташа Делић. *Кривично право – Посебни део*. Београд: Правна књига, 2014.

[22] Стојановић, Зоран и Драгана Коларић. *Кривичноправно сузбијање организованог криминалитета, тероризма и корупције*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2014.